ALTERNATOR
Misliti znanost.

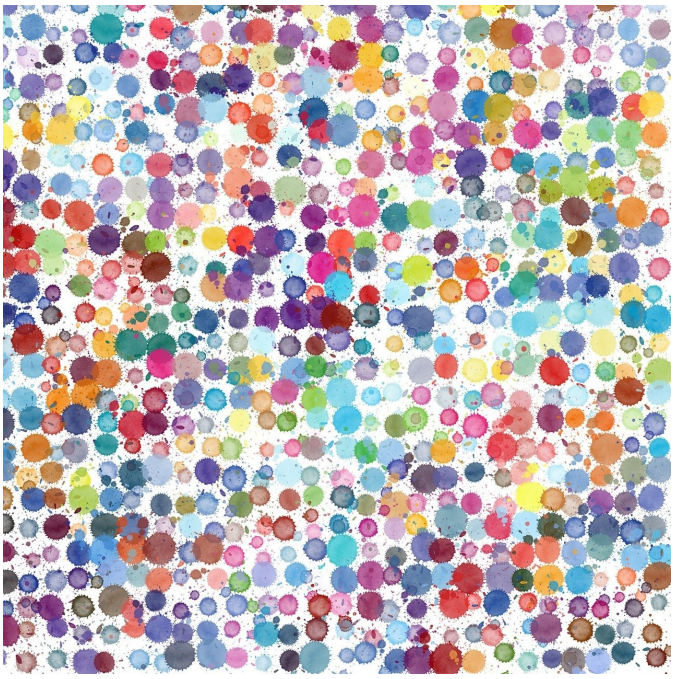
Spolno vključujoča raba jezika

18. 7. 2024

Številka: 17/2024

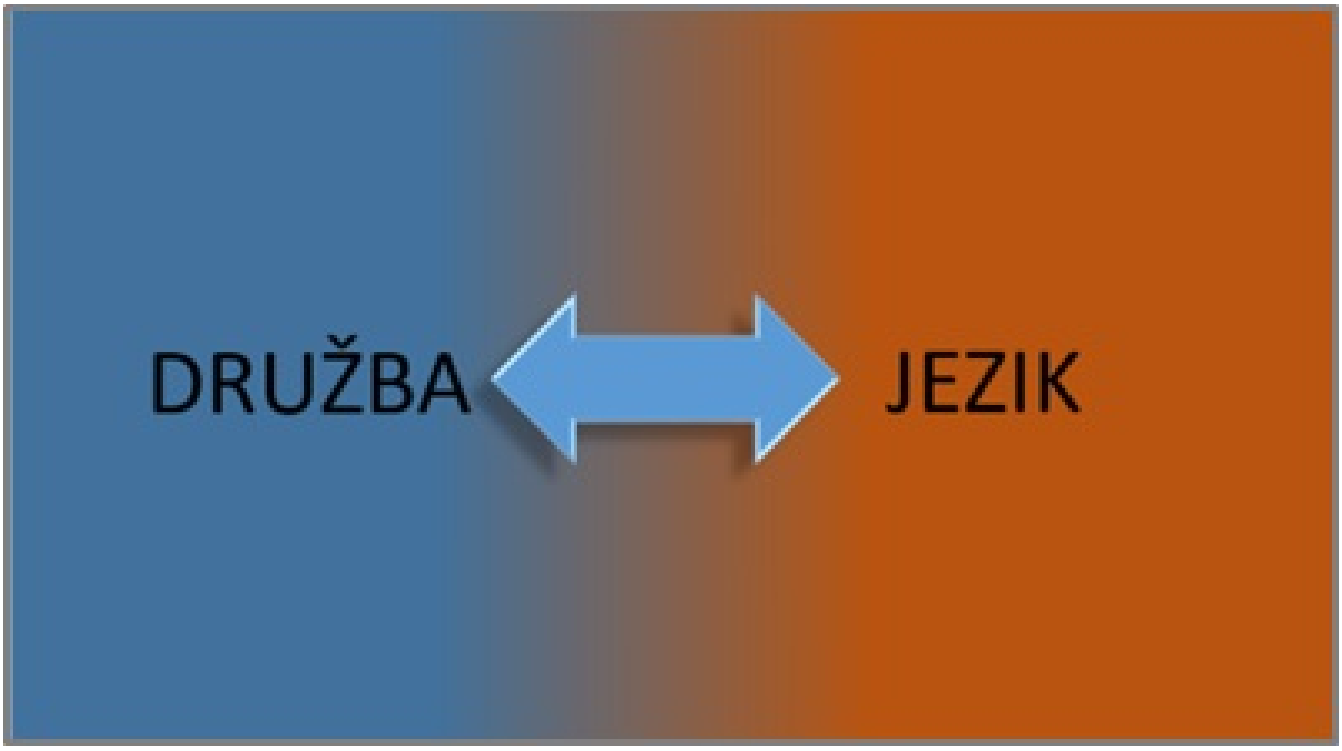
Avtorja:

- Boris Kern
- Branislava Vičar



Vir: Pixabay (https://pixabay.com/illustrations/background-pattern-watercolor-1462855/)

Znanstvena spoznanja sodobnih jezikoslovnih teorij, ki opazujejo jezik kot družbeno prakso, so prinesla premik od pojmovanja jezika kot statičnega sistema k pojmovanju jezika kot dinamičnega procesa, ki je vpet v specifične družbene okoliščine in kontekste. Jezik v tej perspektivi ni več pojmovan zgolj kot odraz družbene stvarnosti, temveč tudi kot sredstvo, ki družbeno stvarnost, vključno z družbenimi identitetami, soustvarja. Neenaka družbena razmerja so se s ponavljajočimi se diskurzivnimi praksami vpisala v jezik in z jezikovno rabo se lahko družbene neenakosti bodisi ohranjajo in utrjujejo bodisi se izpodkopavajo.



Slovenščina, tako kot drugi slovanski jeziki, spada med jezike, ki so slovničnospolno močno zaznamovani, in sicer tako z besedotvornimi obrazili kot končnicami. Praktično v vsaki povedi, izjavi nenehno umeščamo in se umeščamo na eno od dveh zaznamovanih spolnih pozicij (tj. ali kot moški ali kot ženski slovnični spol).

Občutljivost ali vključevanje?

Ob prvih pobudah za jezikovno intervencijo v smeri destabilizacije moškega slovničnega spola kot nevtralnega v slovenskem prostoru v 90. letih 20. stoletja se je sprva govorilo o *seksizmu v jeziku*. Že Igor Ž. Žagar in Mirjam Milharčič Hladnik, avtor_ica prvih slovenskih smernic, sta opozorila na neustreznost te zveze, saj noben jezik sam po sebi ni seksističen, ampak je seksistična lahko le raba, zato pišeta o *seksistični rabi jezika*. V nadaljnjih letih sta se sorazmerno uveljavila termina spolno občutljiva raba jezika oziroma spolno občutljiv jezik (npr. v prispevku »Jezikovne izbire v slovenskih smernicah za spolno občutljivo rabo jezika (https://srl.si/ojs/srl/article/view/2019-2-1-25) « Helene Dobrovoljc in Marka Stabeja), ki pa sta tudi neustrezna, saj pridevnik občutljiv v svojem pomenju nakazuje tudi na čustvovanje, čustva. Ker je bistvo tovrstnih prizadevanj v večji vključenosti oseb vseh spolov, sta zato ustreznejša termina *spolno vključujoča raba jezika* oziroma *spolno vključujoč jezik*.

Besede, oblike za ženski in moški slovnični spol

V slovenskem prostoru se je v 90. letih prejšnjega stoletja začela strokovna javna razprava, ki je začela preizpraševati nevtralnost rabe moškega slovničnega spola. Izhodišče za razpravo predstavljajo prve smernice za spolno vključujočo rabo, naslovljene *Temeljna izhodišča prizadevanj za odpravo seksistične rabe jezika. Neseksistična raba jezika* (https://plus.cobiss.net/cobiss/si/sl/bib/146317) , ki sta jih leta 1995 pripravila Igor Ž. Žagar in Mirjam Milharčič Hladnik. Pobude za angažma v jeziku v evropskem kontekstu izhajajo iz 80. let. Leta 1986 so namreč na prvi evropski ministrski konferenci o enakopravnosti med ženskami in moškimi sprejeli *Resolucijo o politiki in strategijah za doseganje enakopravnosti v političnem življenju in v postopku odločanja*, tri leta pozneje pa *Resolucijo o politiki za pospeševanje doseganja resnične enakopravnosti med ženskami in moškimi*. Poleg tega je Svet Evrope leta 1988 sprejel *Deklaracijo o enakopravnosti med ženskami in moškimi* in leta 1990 pripravil *Priporočilo Odbora ministrov članicam Sveta Evrope za odpravo seksizma v jeziku*.

Pomenljiv je zapis v omenjenih prvih smernicah, ki opozarja na nerazumevanje slovenistične stroke v tistem času: »Gre za problem, ki za sloveniste in slovenistke – ljudi, ki se na Slovenskem največ ukvarjajo s slovnico (in s slovničnim spolom) – tako rekoč ne obstaja: moška oblika, pravijo, je nevtralna in skupna in ne pomeni nikakršne prednosti moških oseb, saj da tako govorimo tudi o stvareh.« Slednje se je zlasti v zadnjem desetletju v Sloveniji spremenilo – vedno več jezikoslovk_cev z različnih raziskovalnih in izobraževalnih ustanov se tako zavzema za kot tudi uporablja različne strategije spolno vključujoče rabe jezika. Prve smernice napotijo k navajanju oblik za ženski slovnični spol ob oblikah za moški spol in k rabi nevtralnih oblik (več o njih v nadaljevanju), opozarjajo na neustreznosti pri naslavljanju in napotijo k izogibanju stereotipizaciji, odsvetujejo rabo zvez, kot so *šibki spol*, *lepša/boljša polovica* ipd., v smernicah so tudi problematizirane opredelitve »ženskega« oziroma »moškega«.

V nadaljevanju je bilo od leta 2008 do 2023 objavljenih še osem smernic, med katerimi jih pet ostaja znotraj binarnega sistema in se torej zavzemajo za navajanje ženskih in moških slovničnih oblik ob komplementarni rabi spolno nevtralnega jezika: *Nomotehnične smernice Službe Vlade RS za zakonodajo* (https://www.gov.si/assets/vladne-sluzbe/SVZ/f50d0f6d15/Nomotehnicne_smernice-2018.pdf) (2004, 2008 in 2018), *Neseksistična raba jezika v Evropskem parlamentu* (2008), *Interne smernice za spolno občutljivo rabo jezika* (http://www.arhiv.mvzt.gov.si/fileadmin/mvzt.gov.si/pageuploads/pdf/znanost/Zenske_v_znanosti/interne_jezikovne_smernice_za_komisijo_final.pdf) (2010), *Spolno nevtralni jezik v Evropskem parlamentu* (https://www.europarl.europa.eu/cmsdata/187111/GNL_Guidelines_SL-original.pdf) (2018) in *Vključujoče komuniciranje v GSS* (https://www.consilium.europa.eu/media/35536/sl_inclusive-comm-gsc-28052018.pdf) (2018).

V zvezi z navajanjem besed in oblik za ženski in moški slovnični spol (*Spoštovane raziskovalke in raziskovalci*; *Direktorica ali direktor imenuje komisijo*) velja opozoriti, da je zaporedje navajanja besed oziroma oblik lahko poljubno, je pa priporočljivo, da je znotraj posameznega besedila poenoteno. Pri naslavljanju ponovitev pridevnika ni potrebna (*Spoštovane kolegice in spoštovani kolegi*), če pa se odločimo za uporabo različnih pridevnikov, je pomembno, da sta ta pomensko enakovredna: namesto *Drage kolegice in spoštovani kolegi* uporabimo *Spoštovane kolegice in cenjeni kolegi*.

Podčrtaji

V drugo skupino smernic lahko umestimo tiste, ki navajajo tudi transvključujočo rabo jezika. V slovenščini se kot učinkovita strategija kaže raba podčrtaja (*bralke_ci*), ki simbolno nadomešča vse neobstoječe končnice in obrazila za spole, ki se gibljejo onstran binarnosti *ali moško ali žensko*. Gre za prakso, ki prihaja »od spodaj navzgor«, saj so rabo vpeljale nebinarne osebe znotraj transspolne skupnosti. Od tam se je podčrtaj razširil v LGBTIQ+ skupnosti, v zadnjih letih pa je prešel tudi v splošn(ejš)o rabo. V slovenskem prostoru je o predlagani rabi podčrtaja prva pisala Nina Perger v članku »Simbolno nasilje spolnega zaznamovanja v jeziku in prakse upora v visokošolskem prostoru (https://www.dlib.si/stream/URN:NBN:SI:DOC-DE9LLFQM/2d6970c0-f2a2-4f7d-be2a-0e5c1207fe1c/PDF) « (2016).

Smernice, ki predstavljajo rabo podčrtaja in komplementarnega nevtralnega jezik, so vključene v znanstvena članka, ki sta ju napisala avtor_ica tega prispevka, in sicer »Možnosti jezikovnega izražanja nebinarnih transspolnih identitet v slovenščini (https://plus.cobiss.net/cobiss/si/sl/bib/23222792?lang=sl) « (2017) ter »Jezik in transspolne identitete (https://srl.si/ojs/srl/article/view/2019-2-1-29) « (2019). V *Smernicah za spolno občutljivo rabo jezika* (https://www.ki.si/fileadmin/user_upload/datoteke-splosno/Projektna_pisarna/PLOTINA/smernice_web.pdf) (2018) je raba podčrtaja zgolj navedena, in sicer v rubriki »Inovativni vključujoči zapisi«, z dodano informacijo, da se raba uveljavlja in da po podčrtaju navedemo le spremenjeni del besede.

Monografija *Priročnik za integriteto, etiko in enakost spolov v raziskovalnih organizacijah* (https://doi.org/10.3986/9789610508113%20) (2023) vsebuje tako smernice za vzporedno rabo ženskih in moških oblik, rabo podčrtaja in spolno nevtralnega jezika kot tudi napotke za ustrezno jezikovno rabo v kontekstu ženskih priimkov ter znanstvenih in akademskih nazivov.

Podčrtaj navajamo med oblikama za ženski in moški slovnični spol: *študentke_i*, *predavateljice_i*, *doktorice_ji znanosti*. Za podčrtajem zaradi poenostavitve navedemo le spremenljivi del obrazila (*zdravnice_ki*) in ne celotnega. Priporočeno je, da najprej navedemo žensko slovnično obliko. V tem primeru se namreč z upoštevanjem načela ujemanja po bližini izognemo kopičenju podčrtajev. Pridevniki, ki lahko stojijo ob samostalniku, se tako prilagodijo prvi navedeni, tj. ženski različici, glagolske oblike v nadaljevanju pa moški: *redne študentke_i so obiskovali predavanja ob torkih*. Izjema so primeri, ko je moška oblika besedotvorno osnova za tvorbo ženske slovnične oblike oziroma ko ima moška slovnična oblika ničto končnico. V teh primerih so predlagane možnosti naslednje: *učitelj_ica*, *dekan_ja*, *odšel_a je*, *je razgledan_a*, *je kompetenten_a*. Navajanje samostalnikov za ženski in moški slovnični spol v celoti se zdi smiselno v primerih, kot je *sestra_brat*, in pri večbesednih moških in ženskih poimenovanjih, pri katerih nastopata različni osnovi: *srednja medicinska sestra_srednji zdravstvenik*. Včasih se celotni besedi pojavita tudi v naslavljanju: *Spoštovane študentke_študenti* ali *Drage kolegice_kolegi*.

Pojav take rabe podčrtaja in potrjena legitimnost te strategije v Jezikovni svetovalnici Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša že leta 2019 je v strokovni javnosti zbudila živahno javno razpravo (mdr. na Slovlitu, Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani je organizirala okroglo mizo z naslovom Jezik in spol). Od takrat je raba podčrtajev postala še splošnejša: pogosto jo namreč uporabljajo različne kulturne in izobraževalne ustanove. Dejstvo, da je letošnja evrovizijska zmagovalka_ec Nemo nebinarna oseba in da je na dogodku nastopala še ena nebinarna oseba, o kateri so pisali številni mediji, je povzročilo, da so podčrtaj začele uporabljati tudi medijske hiše, ki s konservativnejšo jezikovno politiko do zdaj podčrtajev niso dovoljevale.

Vprašanje, ki se poraja mnogim, je, kakšna je zvočna realizacija podčrtajev. Priporoča se branje obeh besed oziroma oblik brez vmesnega veznika

in, ki sugerira, da gre zgolj za dva spola.

Iskanje možnosti za izražanje nebinarnih spolnih identitet je značilno tudi za več tujih jezikov. V jezikih, ki ne poznajo slovničnega spola oziroma se ta izraža samo pri osebnih zaimkih, kot je denimo v angleščini ali švedščini, so se uveljavili spolno nevtralni zaimki; v angleščini edninski *they*, v švedščini neologizem *hen*. V jezikih s slovničnim spolom oziroma spolskih jezikih, kot so denimo nemščina, romanski in slovanski jeziki, je zaradi načela skladenjskega ujemanja potrebnega več premisleka. V teh jezikih se izbrano jezikovno sredstvo zapisuje med obliki za moški in ženski slovnični spol. V nemščini, na primer, so to zvezdica (*Lehrer*in*), podčrtaj (*Schauspieler_in*) in dvopičje (*Studienbewerber:in*), v francoščini pa srednja pika (*historien·nes*), ki se uveljavlja tudi v hrvaščini (*aktivist·kinje*).

Kaj je spolno nevtralni jezik?

Spolno nevtralni jezik je izbira jezikovnih sredstev, s pomočjo katerih se izognemo spolnemu zaznamovanju in hkrati prevelikemu ponavljanju drugih strategij, kot sta navajanje oblik za ženski in moški slovnični spol ter zapisovanje podčrtajev. Med najbolj učinkovita sredstva spolno nevtralnega jezika spada raba:

(a) spolno nevtralnih besed, kot so *oseba*, *osebnost*, *stranka*, *vodja*, *nihče*, ali skupna imena, npr. *raziskovalna skupnost*, *pedagoško osebje*, *stroka*, *strokovni krogi*, *občinstvo*, *prebivalstvo*;

(b) besednih zvez z levim pridevniškim prilastkom namesto samostalniških besednih zvez z desnim samostalniškim prilastkom: *skupnost študentk in študentov* oziroma *študentk_ov* > *študentska skupnost*;

(c) posamostaljenih množinskih deležniških oblik: *potrebe vključenih posameznic in posameznikov* oziroma *posameznic_kov* > *potrebe vključenih*;

(č) posamostaljenih oblik: *sestale_i se bomo v torek* > *sestanek bo v torek*;

(d) brezosebnih stavkov: *z raziskavo smo ugotovile_i* > *z raziskavo je bilo ugotovljeno*;

(e) sedanjika za izražanje prihodnosti: *jutri bomo nadaljevale_i* > *jutri nadaljujemo*;

(f) izpuščanja samostalnika oziroma samostalnikov, kadar niso nujno potrebni: *Članice in člani komisije so* oziroma *Članice_i komisije so* > *V komisiji so* oziroma *Komisijo sestavljajo*;

(g) oziralnega zaimka *kdor*: *Vpiše se lahko kandidatka ali kandidat* oziroma *kandidat_ka, ki* ... > *Vpiše se lahko, kdor* ...;

(h) velelnika namesto tretjeosebne glagolske oblike: *Kandidatka ali kandidat naj odda vlogo* ... oziroma *Kandidat_ka naj odda vlogo* ... > *Vlogo oddajte* ...

Še nekaj splošnih napotkov

Iz ženskih priimkov ne tvorimo svojilnih oblik na -*ova* oziroma -*eva*, ampak navedemo ime in priimek, le priimek ali pa začetnico imena in priimek.



Tudi pri izražanju svojine se pri ženskih priimkih izogibamo oblikam na -*ova* ali -*eva*. Namesto *študija Plemenitaševe* uporabimo *študija Katje Plemenitaš*, *študija Plemenitaš* ali *študija K. Plemenitaš*. Ob osebah ženskega spola navajamo nazive ženskega spola. Namesto *gospa profesor*, *gospa doktor* uporabimo *gospa profesorica*, *gospa doktorica*. Enako je ob navedbi priimka in/ali imena ob nazivu. Poleg tega se izogibamo dodatnemu spolnemu zaznamovanju ob samostalnikih, ki označujejo ženske: namesto *ženske umetnice*, *ženske avtorice* uporabimo *umetnice*, *avtorice*.

Za konec ...

Temi jezika in spola ter strategij spolno vključujoče rabe jezika sta eni najaktualnejših sociolingvističnih tematik v številnih jezikovnih prostorih. Zlasti iskanje transvključujočih strategij je značilno za številne jezike. Temi sta v slovenskem jezikoslovju tudi v zadnjih letih doživeli več polemik, posvečeni pa sta jima tudi tematski izdaji dveh osrednjih jezikoslovnih revij, in sicer *Slavistične revije* (https://srl.si/ojs/srl/issue/view/2019-2) (št. 2, 2019) in *Slovenščine 2.0* (https://journals.uni-lj.si/slovenscina2/article/view/9034) (št. 2, 2019). Poleg tega se na rabo podčrtaja nanaša več odgovorov v Jezikovni svetovalnici Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC, raba podčrtaja pa je bila leta 2019 celo zabeležena v iztočnici *podčrtaj v ePravopisu* (*učitelj_ice*), vendar je leta 2020 izginila. Letošnji nastop nebinarnih oseb na najbolj gledanem nešportnem dogodku razvedrilnega programa je povzročil, da je bila tudi širša javnost seznanjena z nebinarnostjo, hkrati pa se je v medijih močno razširila tudi transvključujoča raba jezika.

Marsikdo ne sprejema najbolje jezikovnih sprememb in se pogosto drži včasih zelo togih in strogih pravil, naučenih v času svojega izobraževanja. Ampak vmes so se spremenili tako življenje, družba kot jezik. Ob tem se kaže, kako zelo pomembno je, da smo v jeziku suverene_i, saj nam to omogoča lažje sprejemanje novosti. Veliko jezikovih novosti lahko na začetku deluje nenavadno, okorno, vendar s pogosto rabo včerajšnja novost postane danes popolnoma neopazna. Slednje lepo prikaže citat Mitje Skubica (http://www.dlib.si/?URN=URN:NBN:SI:doc-S267ZW44) iz leta 1973: »Za sistem je tvorba samostalnikov ženskega spola pri poklicih s pomočjo obrazila -*ica* pravilna: *učitelj/učiteljica*, *zdravnik/zdravnica*. Torej je pravilna tudi tvorba *minister/ministrica*, in vendar zveni oblika v ženskem spolu zaradi dvojnega pomena ironično.« Ključno pa je tudi zavedanje, da spolno vključujoča raba jezika čisto zares ni samo jezikoslovno vprašanje, ampak predvsem etično.

* Prispevek je nastal v sklopu kolektiva Roza_ZRC+, ki skrbi za naslavljanje vprašanj pravic, življenja, kulture in umetnosti LGBTIQ+ oseb tako v

akademski skupnosti kot tudi v širši javnosti, ter ob 40. obletnici (https://40lgbt.si/) gibanja LGBTIQ+ na Slovenskem.

https://www.alternator.science/sl/daljse/spolno-vkljucujoca-raba-jezika/